

ONTWIKKELING DER ZUIVELBEREIDING OP DE VELUWE 1898 - 1948

door J.E. Schaap

ONTWIKKELING DER ZUIVELBEREIDING OP DE VELUWE 1898 - 1948

[093] Nu mij verzocht is, iets te schrijven over de ontwikkeling der zuivelbereiding op de Veluwe, ligt het voor de hand, dat dit het beste kan over eigen bedrijf en eigen omgeving.

Bovendien zullen de eerste ontwikkelingsjaren en belevenissen bij de meeste fabrieken op de Veluwe, in grote trekken wel gelijk zijn. In gedachten ga ik dan terug naar 1898.

In 1898 was het centrum van het dorp **Nunspeet** nog zeer klein. De hoofdweg was de Laan, met één enkele school, het oude Gemeentehuis en één hotel (het tegenwoordige hotel Ittmann). Verspreid om de dorpskern slechts zandwegen, waaraan kleine boerderijtjes en armelijke hutten. Het leven der bevolking was zeer armoedig. Voor ongelooflijk lage lonen moest men met lange werkdagen zware arbeid verrichten, voornamelijk spitten van bosgrond, waarmee 40 à 60 cent per dag werd verdiend. Een paar jaar later f 4.- à f 5.- per week. Iemand, die f 1.- per dag verdiende, was rijk en een benijd man. Van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur ging men bij de boeren dorsen voor 10 cent plus een bord pap.

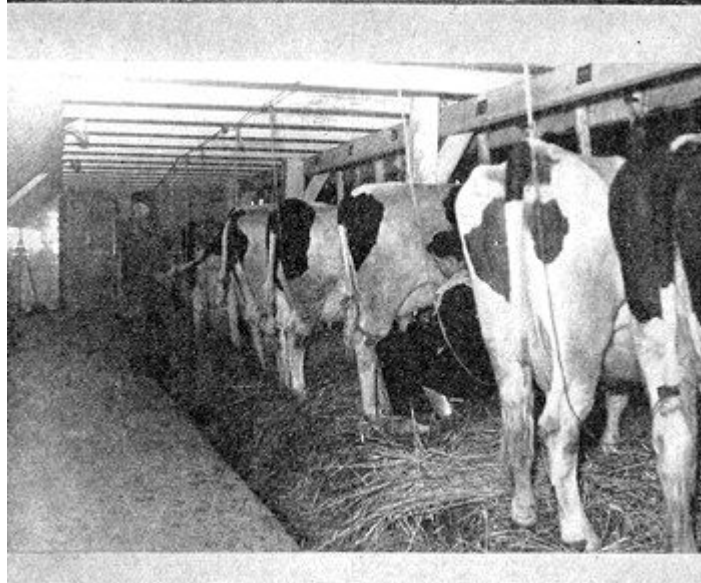
J.E. Schaap

Potstallen. Landbouw en veeteelt waren toch van ouds de hoofdzaak, speciaal landbouw, n.l. de teelt van rogge, haver en aardappelen. Het mestprobleem gaf hierbij veel moeilijkheden en de schapenhouderijen hielden met het mestvraagstuk nauw verband, evenals de z.g. „potstallen”. Hier gold: geen mest, geen gras, geen oogst! Dit gold voor alle zandgronden op de Veluwe. Kunstmest was nog weinig bekend. De zuivelbereiding stond nog op zeer laag peil, de melkwinning was nog zeer onhygiënisch, speciaal door de vele potstallen, waarin dag na dag de mest werd opgehoopt (opgepot). Zelfs in de zomer werden de koeien 's avonds voor de mest op stal gezet. Op de schrale zandgronden trof men voor het merendeel potstallen aan. Door het meerdere gebruik van kunstmest zijn de potstallen langzamerhand verdwenen. Alleen op de betere gronden, langs de Zuiderzee en langs de rivieren, was de veeteelt en melkerij van meer belang.

De gewonnen melk werd op de boerderijen hoofdzakelijk tot boter verwerkt. De boter werd verpakt in vaatjes van 10 kg; enkelen verpakten in vaatjes van 20 kg. De boter werd persoonlijk naar de markt gebracht, voornamelijk naar Apeldoorn, Deventer, Barneveld, Harderwijk en Kampen. Speciaal in Deventer traden als kopers op de heren Ankerstuit, Lugard en Weil. De boter van kleine boerderijen bracht de boerin aan stukjes van 5 kg en kleiner naar de markt. De vaatjes waren voorgescreven: eiken fust. In ruil brachten de boerinnen winkelwaren mee terug. Het karnen geschiedde steeds met de hand in de z.g. „stootkarn”. Zelden kwam karnen met paard of hond voor.

De mesterij. Een zeer groot gedeelte der gewonnen melk werd aangewend voor het vetmesten van kalveren. Op iedere boerderij trof men dan ook mesthokken aan en het kwam voor, dat een flinke boer in het bezit was van vijf of meer van dergelijke mesthokken. Ieder stierkalfje, dat geboren werd, werd z.g. opgezet.

[94] Hij, die geen voldoende kalveren van eigen boerderij had, kocht bij, hoofdzakelijk stierkalveren. Het mesten geschiedde merendeels met volle melk, doch ook met eigen afgeroomde melk. De dieren, gemest volgens de eerste methode, brachten de hoogste prijs op. Ervaren kooplui konden zien, *hoe* het kalf was gemest. De duur van het mesten bedroeg meestal ca 12 weken. Met de bij de boterbereiding verkregen karnemelk werden varkens gemest, voornamelijk z.g. Londen-se varkens, die een gewicht moesten hebben van 120 tot 130 pond, die veel gevraagd werden voor bacon. Hiervoor waren op de Veluwe speciale opkopers aangesteld, die tegelijk de biggenhandel bedreven.

Oude en nieuwe stal

Het eerste bedrijf. Toen in 1896 door Mij „De Veluwe” (verffabriek) een zuivelfabriekje werd opgericht, bestonden de potstallen nog, vooral in het centrum van de Veluwe. Drijfkracht van het fabriekje was electriciteit en stoomlevering geschiedde door een kleine staande ketel. De leiding was in handen van een directrice. Door onenigheid met de directeur van Mij „De Veluwe” richtte haar familie (Branderhorst) in 1897 daarnaast een handkrachtfabriekje op (dat na enkele jaren vanwege de concurrentie werd gesloten). In de beginne moest dan

ook de grondstof voor de fabriekmatige zuivelbereiding hoofdzakelijk van de betere gronden worden aangevoerd. De boeren brachten, óf alleen óf gezamenlijk, de melk naar de fabriek. Het meten der melk geschiedde uitsluitend met meetemmers. Op Zondag werd geen melk ontvangen, hetgeen op de Veluwe tot heden zo is gebleven. Op bescheiden schaal werd boter en wat kaas gemaakt. Dit laatste hield spoedig op. Op de Veluwe werd, en wordt nog zeer weinig kaas gemaakt, noch door de boeren noch door de fabrieken.

De aangevoerde melk werd gepasteuriseerd in een voorwarmer, ontroomd, en room en ontroomde melk afzonderlijk gekoeld. De room werd opgevangen in Schwarz vaten en gekarnd in een Holsteinse karn. Het kneden geschiedde op een kneedbord. Ontromen en boterbereiding geschiedde in één lokaal. Het karnen, kneden en verpakken der boter geschiedde door meisjes, in navolging van Denemarken. In het algemeen voelde men later niet veel meer voor vrouwenarbeid, en werden de vrouwelijke vervangen door mannelijke krachten. De afgeroomde melk en karnemelk ging terug naar de boerderij. Daar gedurende de grootste melkaanvoer niet alle ondermelk werd teruggenomen, werden met de overvloedige ondermelk aan de fabriek varkens gemest, hoofdzakelijk z.g. Londense varkens.

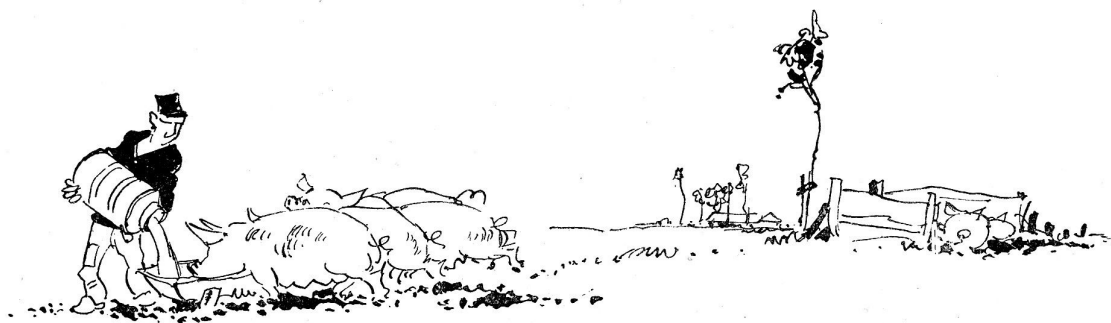
Na een kwijnend bestaan ging op 1 Mei 1899 de fabriek over aan de heren J. E. Schaap en W. C. de Zeeuw onder de naam van J. E. Schaap & Co. Beide heren zijn thans nog in het bedrijf werkzaam. De melkontvangst bedroeg toen ca 1000 liter per dag. Door het meerdere gebruik van kunstmest mest op de zandgronden werd bij alle boerderijtjes, en zelfs door boerenarbeiders, persoonlijk grond ontgonnen.

Men werkte van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Weldra was iedere landarbeider in het bezit van 1 of 2 koetjes.

Sommigen lieten onder geleide hun [96] koetje grazen aan de wegen, anderen gingen aan de bermen der wegen gras snijden, zoals thans jongens doen voor hun konijnen. Kleine boeren, z.g. keuterboeren, hadden weldra 3 of 4 stuks.

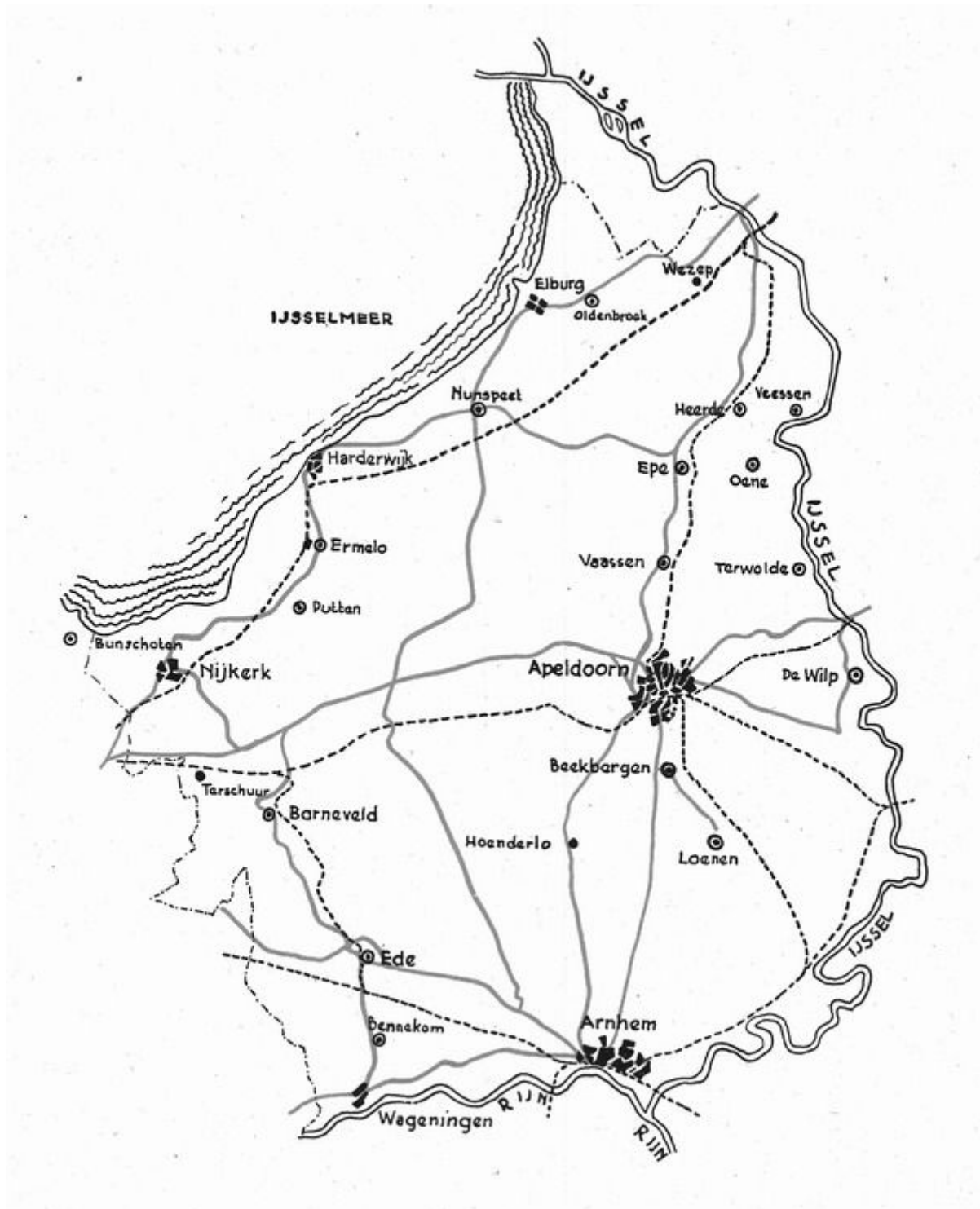
Om de melk te krijgen! Door persoonlijk bezoek moest men trachten nieuwelingen te bewegen, de melk aan de fabriek te leveren. Velen beloofden wel, de melk op een bepaalde datum te leveren, doch wanneer de melkwagen kwam, om ze op te halen bleef méér dan de helft achter. Ze wilden eerst de kat eens uit de boom kijken.

Over het algemeen was de bevolking bijgelovig. Toen een botermaakster geestesziek werd, wisten tegenstanders te vertellen dat dit kwam, omdat de duivel in de fabriekskarn zat. Deze had haar te pakken.

De ontvangst bij de boeren was echter altijd goed en gemoedelijk en men werd overladen met koek, koffie en beschuit met honing. 's Avonds kwam men thuis met de zakken vol koek (het zo gul weggeschonkene werd ongemerkt in de zakken gestopt) en moest men alleen oppassen er niet op te gaan zitten. Iets weigeren werd kwalijk genomen. Het kostte veel moeite en overredingskracht de boeren tot leveren te bewegen. Onbekend maakt onbemind. Toch werden nieuwe melkritten ingesteld. De melkrijders werden uit hun midden aangesteld, waardoor, mede door invloed van deze, de melkaanvoer spoedig toenam.

Hoeveel bedroeg in die jaren de melkprijs? Uitbetaling geschiedde gedeeltelijk tegen vetgehalte en gedeeltelijk tegen vaste prijs. De zomerprijs, van 1 April tot 1 October, bedroeg f 3,04 en de winterprijs, van 1 October tot 1 April, f 3,54 per 100 liter. Boven deze prijzen kregen de leveranciers 80% ondermelk en 8% karnemelk gratis terug. Door deze prijsstelling waren zij, die melk leverden met een laag vetgehalte en knoeiers, het eerst bereid hun melk te verkopen. Het ging dan om het aantal liters, niet om het vet. Weldra was de fabriek genooddaakt voor vaste prijs toch een minimum vetgehalte te eisen. Spoedig werd zoveel melk ontvangen, dat tot de bouw van een nieuwe grotere fabriek moest worden overgegaan. Op de tegenwoordige plaats werd in 1903 een nieuwe fabriek gebouwd. De aanvoer was intussen gestegen tot 10.000 L. per dag.

Geografisch overzicht.

Oldebroek. De toentertijd bekendste nieuwe machines werden geïnstalleerd. De meetemmers werden vervangen door bascules, het ontromen en karnen geschiedde in afzonderlijke lokalen. De Schwartz vaten werden spoedig vervangen door roombassins en de Holsteinse karns moesten plaats maken voor een karnkneder. Gestadig kwamen meer leveranciers zich aanmelden, waardoor de melkontvangst toenam, doch ook de afstanden, waarop de melk vervoerd moest worden, groter werden. Daarom werd besloten, in Oldebroek een ontroomstation te bouwen. Toen dit bekend werd, kwamen nog meer leveranciers uit die omgeving zich aanmelden, zodat van dit plan werd afgezien, en een volledige fabriek werd gebouwd, welke op 1 Maart 1906 in bedrijf werd gesteld. Voorlopig werd hier uitsluitend boter gemaakt. Toen meer ondermelk aan de fabriek achterbleef, werd deze naar Nunspeet vervoerd, waarvan magere kaas werd bereid. De fabriek was niet voor kaasmakerij ingericht (geen goed pakhuis) en één en ander liet vooral door de kwaliteit der melk in de zomer, nogal te wensen over, zodat de fabricatie niet lonend was. Intussen was in Zoetermeer door de heren Monhemius en A. Noordam (later de heer van Vulpen) een melkpoederfabriek opgericht, „De Centrale Melkfabriek” (later „Zeelandia”), overgebracht uit Zeeland, welke één der eerste melkpoederfabrieken was.

Naar melkpoeder was in binnen- en buitenland goede vraag, zodat in 1912 besloten werd, de fabriek te Oldebroek voor melkpoederfabricatie in te richten. Hiervoor werd overleg gepleegd met de machinefabriek *Loog-Landaal* te Apeldoorn, die een melkpoedermachine, systeem Hatmaker, zou construeren. De juiste constructie was nog geheim, doch de firma *Loog-Landaal* kreeg er toevallig één te zien. Het is te begrijpen, dat deze machine nog geen 100% was, zodat hiermede heel wat is afgetobd. Een ware lijdensgeschiedenis. Deze machine werd twee jaar later vervangen door een gefabriceerd door de Goudse machinefabriek.

Vermeldenswaard is wellicht het volgende: Toen een goed product werd gemaakt, zijn er onder toezicht van een medicus (directeur van een sanatorium) proeven genomen, door aan de melk medicijnen toe te voegen en van het verkregen product biscuits te bakken. Dit had ten doel het den patiënten gemakkelijker te maken medicijnen op te nemen, die moeilijk werden ingenomen. Door plotse ling vertrek van deze medicus naar Indië zijn de proeven gestaakt.

Nunspeet:

In 1916 werden twee machines, Hatmaker-systeem, in Nunspeet geplaatst. Tevens werd in dat jaar begonnen met de bereiding van het krachtvoedsel „*Virogeen*”. In 1917 werd begonnen met het fabriceren van Caseïne en in dat jaar werd een machine voor het drogen van dit product aangeschaft (een droogtrommel systeem prof. van Calcar).

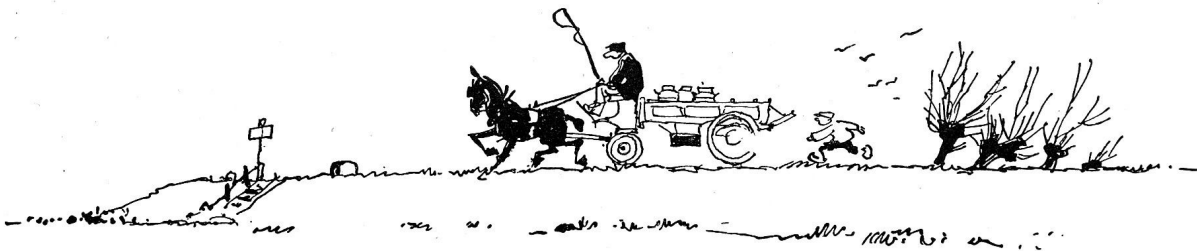
In 1919 zijn door de fabriek Nunspeet proeven genomen om de kwaliteit der boter te verbeteren door toevoeging van koolzuur. Hiertoe werd tijdens het kneden koolzuur in de karnkneder gebracht. Uit latere proefnemingen, ook in andere fabrieken, is gebleken, dat de kwaliteit niet minder, doch ook niet beter werd.

Vanaf 1920 werden grote hoeveelheden karnemelkpoeder gefabriceerd en in 1935 is begonnen met de bereiding van roomijs.

Wezep

Ook de condensfabricatie begon zich te ontwikkelen; in Kampen waren twee fabrieken opgericht, n.l. door de heren Jansen en Storms en de heer van Heel.

[101] Zij trachtten hun melkwinningsgebied op de Veluwe uit te breiden, waardoor de concurrentiestrijd groter werd, met het gevolg, dat in 1915 de coöp. fabriek „Kamperveen” te Wezep werd opgericht. De eerste directeur was de heer J. G. Veening, die tot heden nog de leiding heeft. De fabriek kan als één der beste coöperaties worden beschouwd. De melkaanvoer nam snel toe, en was in korte tijd meer dan verdubbeld. In 1918 werd begonnen met de bereiding van Hatmaker melkpoeder, in 1929 met de fabricatie van gecondenseerde melk (vatenmelk) en blokmelk en de bereiding van Krause melkpoeder staat thans op het programma. Fok- en contróle-verenigingen, stierhouderij en T.B.C.-bestrijding en melkcursussen werden gesteund. Een voorlichtingsdienst is ingesteld.

Nunspeet:

In Maart 1918 nam de heer van Heel de fabriek te Oldebroek over en werd de fabriek te Nunspeet

op de gewone manier voortgezet, totdat in 1939 een groot Zwitsers concern¹ een fabriek in Holland wilde exploiteren. Dit concern exploiteert reeds fabrieken in meerdere andere landen, waar o.a. de wereldberoemde Tropenmelk „Bear Brand” en andere bekende merken gemaakt werden. Dit concern kocht eerst in Holland gecondenseerde melk bij, doch gaf er de voorkeur aan, deze daar zelf te fabriceren. Tot dit doel heeft men toen de fabriek te Nunspeet overgenomen. Een nieuwe fabriek, speciaal voor de bereiding van gecondenseerde melk werd bijgebouwd, met afdelingen voor speciaalproducten. De allernieuwste machines en werktuigen uit roestvrij staal werden geïnstalleerd. In 1947 werd begonnen met het in Zwitserland en vele andere landen bekende kindervoedsel „Lait Guigoz”. In 1940 werd door genoemd concern de „V.V.M.” overgenomen. Hierbij waren aangesloten: de fabrieken „Altena” te **Doornspijk**, „Amerfortia” te **Harderwijk**, de fabriek „Veldwijk” te **Ermelo** en „De Eendracht” te **Nijkerk**. De gehele combinatie werd voortgezet onder de naam van Vereenigde Veluwsche Melkproductenfabrieken met als hoofdkantoor Nunspeet. In Februari 1946 werd bovendien de fabriek „De Harselaar” te **Barneveld** aangekocht, waar kaas werd gefabriceerd.

Het hoofdbedrijf der combinatie is het fabriceren van gesuikerde gecondenseerde melk, evaporated en speciaalproducten. De bereiding dezer producten geschiedt in de fabriek te Nunspeet.

---

1 Ursina – zou in 1971 met Nestlé fuseren, waardoor de zuivelfabriek van Nunspeet onderdeel werd van Nestlé

No.	N A A M	P L A A T S	OPGERICHT			OVERGEGAAN OF OMGEZET			Op- rekenen	In 1948	
			in jaar	als bedrijf	Met handkr. of stoom	In jaar	In C. of P.	Stoom of Electrisch		als C. of P.	met St. en/of Electr.
1	Kamperveen	Wezep	1915	Coöp.	St.	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	J. E. Schaap & Co.	Oldebroek	1906	Part.	"	1918	naar van Heel	—	1918	—	—
	van Heel.	"	"	"	"	1918	P. St.	—	—	(Ontvangststation)	
	Altena	Doornspijk	1897	"	"	1940	naar V.V.M. Nunspeet	—	1940	—	—
	Branderborst	Nunspeet	1897	"	H. Kr.	—	—	—	1901	—	—
	J. E. Schaap & Co.	"	1899	"	"	1909	naar V.V.M. Nunspeet	—	1939	—	—
2	V.V.M.	"	1939	"	"	—	—	—	—	Part.	S. en E.
	Amersfortia	Harderwijk	1906	"	St.	1940	naar V.V.M. Nunspeet	—	1940	—	—
3	V.V.M.	"	1940	"	"	—	—	—	—	Part.	S. en E.
	Veldwijk	Ermelo	1908	"	H. Kr.	1909	naar W. Arendsen St.	—	1908	—	—
	Veldwijk (W. Arendsen)	"	1909	"	St.	1940	naar V.V.M. Nunspeet	—	1940	—	—
4	V.V.M.	"	1940	"	"	—	—	—	—	Part.	S. en E.
	Nijkerk & Putten	Putten	1904	"	"	1919	Coöp.	—	1919	—	—
5	Putten	"	1919	"	"	—	—	—	—	Part.	S. en E.
	de Eendracht	Nijkerk	1902	"	"	1940	naar V.V.M. Nunspeet	—	1940	—	—
6	V.V.M.	"	1940	"	"	—	—	—	—	Part.	S. en E.
7	Volharding	"	1898	"	"	1918	Coöp.	—	—	Coöp.	S. en E.
	Kleine Tol	Bunschoten	1900	"	"	1918	naar Coöp. Eemlandia	—	1918	—	—
8	Eemlandia	"	1918	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	de Harselaar	Barneveld	1919	Part.	"	1946	naar V.V.M. Nunspeet	—	1946	—	—
9	V.V.M.	"	1946	"	"	—	—	—	—	Part.	S. en E.
	Baron van Nagel	"	1897	"	"	1901	Coöp.	—	1901	—	—
10	de Eendracht	Terschuur	1901	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	Knuttel	Ede	1895	Part.	"	1901	naar C. Zuivelfabr. Ede	—	1901	—	—
	de Hoop	Wageningen	1898	"	"	1903	naar C. Concordia E.W.	—	1903	—	—
11	Concordia	Ede/Wageningen	1903	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	Edensche Melkinrichting	Ede	1900	Part.	"	—	—	—	1910	—	—
12	" " J. de Kruif	"	1927	"	"	—	—	—	—	Part.	S. en E.
13	de Hoop	Bennekom	1933	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	Deelenvoord	Hoenderloo	1936	Part.	"	—	—	—	1947	—	—
14	de Gelderland	Loenen	1903	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	Eerste Coöp. Melkslijters	Apeldoorn	1916	"	"	—	—	—	1924	—	—
	Melkinr. de Sierkan.	"	1924	Part.	"	—	—	—	1934	—	—
	" de Veluwe	"	1934	"	"	—	—	—	1947	—	—
	" de Goede Verwachting	"	?	"	"	1940	naar A.M.V. A'doorn	—	1940	—	—
	Apeld. Melksl. Ver. (A.M.V.)	"	1940	"	"	1946	naar Coöp. Mariëndaal	—	1946	—	—
	M. I. de Bonte Koe (L.v. Rijswijk)	"	1924	"	"	—	—	—	1946	—	—
	" „ Zuivelsticht	"	1927	"	"	1942	naar Melkslijtersbedr.	—	1942	—	—
	" „ de Ruiter's Melkinrichting	"	1916	"	"	1940	—	—	1940	—	—
	M. I. J. de Groot	"	1935	"	"	1940	naar Coöp. Mariëndaal	—	1940	—	—
15	Mariëndaal	"	1905	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
16	Wilp	Wilp	1897	"	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	Emstermate	Terwolde	1897?	Part.	"	—	—	—	1915	—	—
17	de Boerenstand	"	1912	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	Jonas	Vaassen	1900	Part.	"	—	—	—	1920	—	—
	Klein Essink	Beekbergen	1928	"	"	—	—	—	1946	—	—
	Onze fabriek	Epe	1891	Coöp.	H. Kr.	'42-'08	naar Gelria Stoom	—	1942	—	—
	J. Westerink	"	1895	Part.	St.	1900	naar Gelria	—	1900	—	—
18	Gelria	"	1900	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.
	Weigmans	"	1899	Part.	H. Kr.	—	—	—	1902	—	—
19	de Hoop	Oene	1895	Coöp.	"	1898	—	Stoom	—	Coöp.	S. en E.
	W. v. Altena	Heerde	1893	Part.	St.	—	—	—	1904	—	—
	J. G. v. Riemsdijk	"	1897	"	H. Kr.	1878	—	Stoom	1908	—	—
	N.V. Veessen	Veessen	1896	"	St.	'40-'03	Coöp. naar Heerde	—	1940	—	—
20	Heerde	Heerde	1901	Coöp.	"	—	—	—	—	Coöp.	S. en E.

No	Naam	Plaats	De thans bestaande bedrijven verwerken de melk, tot: □ of kunnen de melk verwerken tot: Δ														
			Kaas	Boter	Cons. melk en melk prod.	Melk poeder		Gecondens. melk			Speciaal producten			Karnemelkpoeder	Blokmelk		
						Harmaker	Krause	Met suiker		Eva- pora- ted	Krachvoer	Kindervoedsel	Genootmiddelen			Room cons. Ijs	
								Blik	Var								Bijl
								Europa	Tropen								Europa
1	Kamperveeh	Wezep		□	□	□				□						Δ	
2	V.V.M.	Nunspeet		□	□	□			□	□	□	□		□	Δ	Δ	
3	V.V.M.	Harderwijk		□	□	□								□			
4	V.V.M.	Ermelo		□													
5	Putten	Putten		□	□												
6	V.V.M.	Nijkerk		□	□	□											
7	Volharding	Nijkerk		□	□	□				□							
8	Eemlandia	Bunschoten		□	□	□									Δ		
9	V.V.M.	Barneveld	Δ	□	□	□											
10	de Eendracht	Terschuur		□	□												
11	Concordia	Ede/Wageningen		□	□									□			
12	M.I.J. de Kruif	Ede		□	□												
13	de Hoop	Bennekom		□	□												
14	de Gelderland	Loenen		□	□												
15	Mariëndaal	Apeldoorn		□	□									□			
16	Wilp	Wilp		□	□												
17	de Boerenstand	Terwolde		□	□	□											
18	Gelria	Epe		□	□												
19	de Hoop	Oene		□	□												
20	Heerde	Heerde		□	□												

Zo nodig wordt melk betrokken van de aangesloten fabrieken, terwijl regelmatig melk wordt bijgekocht van de omliggende coöperatieve fabrieken. In 1940 werd de fabriek „Altena” te **Doornspijk** stopgezet en de melk naar Nunspeet vervoerd.

In 1948 werd een groot magazijn gebouwd en de afdeling speciaalproducten uitgebreid. Door de V.V.M. wordt steun verleend aan: melkcursussen, voormelkerscursussen, contróle- en fokveeverenigingen, stierhouderijen en T.B.C.-bestrijding. Een voorlichtingsdienst is ingesteld. Hier-voor worden z.g. „praatavonden' gehouden, waar boeren uit een bepaalde kring 's avonds bij elkaar komen, en alle vragen gesteld kunnen worden op landbouw- en veeteeltgebied.

Resumerend over de eerste 25 jaar der fabriekmatige zuivelbereiding op de Veluwe kan men zeg-gen, dat op de Veluwe oorspronkelijk het telen van landbouwproducten, zoals rogge, haver en aard-appelen, hoofdzaak was. Zuivelbereiding was nog van weinig betekenis. Deze toestand is echter niet bestendig. Door oorzaken, zoals daling der graanprijzen en meerder gebruik van kunstmest enz., is de melkveehouderij sterk bevorderd. Alle melk werd tot boter verwerkt, behalve de melk, welke plaatselijk voor consumptie nodig was.

Aan enkele fabrieken werd een kleine afdeling melkinrichting vervonden. De levering van con-sumptiemelk geschiedde nog voornamelijk door boeren/melkslijters, en een groot gedeelte der melk werd gebruikt voor het mesten van kalveren.

De melkpoederfabricatie was nog van weinig betekenis en gecondenseerde melk werd op de Velu-we nog niet gefabriceerd, omdat men meende, dat van de gewonnen melk geen goed product te ma-

ken was. Kaas werd praktisch niet gemaakt en wat was hiervan de oorzaak? Hoewel alle ondermelk en karnemelk naar de boerderij terugging, was dit niet voldoende om gebruikt te worden voor het opfokken en mesten van kalveren en varkens.

[102] Wei had en heeft nog de naam, zeer weinig voedingswaarde te hebben, zodat de fabriek, die nog kaas zou willen maken, geen afzet had voor de wei. Zodoende was het opfokken en mesten van kalveren en varkens op de boerderij een nevenbedrijf geworden. Verder zou als oorzaak van het niet-kaasmaken kunnen worden genoemd de onhygiënische melkwinning, het niet-ontvangen van melk op Zondag, waardoor kaasmakerij op Maandag praktisch was uitgesloten, het niet voldoende op de hoogte zijn van pasteurisatie en van de bacteriologische omstandigheden.

In welk stadium bevond zich de zuivelbereiding in de eerste jaren op de Veluwe?

Elburg/Doornspijk:

In 1896/97 is de fabriek N.V. „Altena” opgericht met als eerste directeur de heer J. Westerman, opgevolgd door de heer J. van Binsbergen. Hier werd de eerste jaren uitsluitend boter gefabriceerd. Deze N.V. begon omstreeks 1913 met het fabriceren van melkpoeder met een droogmachine van de firma Nicolai, waarvoor licentierecht moest worden betaald. Later is deze machine vervangen door machines van de Goudse Machinefabriek.

Harderwijk:

In 1905 werd door de heer v. d. Wal uit Amersfoort de fabriek „Amerfortia II” opgericht. De heer v.d. Wal exploiteerde reeds in Amersfoort de melkinrichting „Amersfortia”.

Doel van de oprichting was hoofdzakelijk om de omgeving met de vele gestichten en het Koloniaal Werfdepót van consumptiemelk te voorzien. Hier werd dan ook de eerste jaren uitsluitend boter gefabriceerd. De eerste directeur was de heer Terwista, en sinds 1923 de heer K. G. Boer bedrijfsleider.

Ermelo:

In 1908 werd door 7 veehouders (begin dus van coöperatie, die zich niet ontwikkeld heeft) een handkrachtfabriekje „Veldwijk” begonnen. Dit fabriekje werd in 1909 overgedaan aan de heren W. Arendsen te Putten en Werkhoven. De fabriek werd verbouwd van hand- in stoomkracht en de melkaanvoer nam sterk toe. Op hun beurt verkochten zij dit bedrijf in 1912 aan de heer Posthuma (gerepatriëerd uit Transvaal), die in 1915 de fabriek weer overdeed aan de Gebr. Zwikker uit Zaandam. Deze verbouwden de fabriek opnieuw en begonnen tevens een graanhandel, die op heden nog bestaat. De zuivelfabriek brachten zij in 1920 in bij de Ver. Veluwsche Melkfabrieken, daar Altena en Amersfortia II zich onder de leiding van de heer W. v. Dam te Amersfoort hadden verenigd. In 1923 werd de fabriek *De Eendracht* te Nijkerk in deze combinatie opgenomen.

Putten:

De zuivelfabriek in Putten werd opgericht in 1904 door de heren Floris Vos uit Bussum en de heer Koopman uit Hilversum, onder de naam van „Vereenigde Zuivelfabrieken Nijkerk en Putten”. De eerste directeur was de heer Meintema, de laatste de heer S. v.d. Mey, totdat in 1919 de fabriek werd overgenomen door een coöperatie met als directeur de tegenwoordige heer H. Haanstra. Hoofdzakelijk is steeds geweest boterbereiding met tijdelijk kaasmakerij en in de beginne varkensmesterij.

Nijkerk:

In Nijkerk werd in 1902 de zuivelfabriek „*De Eendracht*” opgericht door de [104] heren H. Ham, E. Staal, E. v. Dijkhuizen en J. Kamphorst. Er werd boter en kaas gemaakt en honderden varkens

gemest. Het kaasmaken duurde slechts kort. Tevens werd flessenmelk gemaakt voor Amersfoort. De fabriek ging weldra over aan de heren v.d. Steur, S. Visscher en E. Syperda. Het resultaat was niet bevredigend, zodat laatstgenoemde heren de fabriek op 1. Juli 1923 overdeden aan de Verenigde Veluwe Melkfabrieken.

Tevens werd in 1898 door de heer M. Prins een fabriek opgericht, die deze in 1903 overdeed aan de heer Borgman. De heer Borgman verkocht haar op zijn beurt nog in 1903 aan de heer Floris Vos, voor wie als directeur optrad de heer S. v.d. Mey. De heer Floris Vos verbond zich intussen met de familie Koopman te Hilversum.

In Mei 1918 werd een coöperatie opgericht, die de fabriek van de heer Floris Vos overnam en haar onder de naam „Volharding” voortzette. De eerste directeur was de heer M. Pel. Deze coöperatie bestaat nog. Eerst werd uitsluitend boter gemaakt. In 1918 begon men met de bereiding van melkpoeder en na verbouwing in 1923 met de bereiding van gecondenseerde melk) uitsluitend vatenmelk, geen blikmelk). De laatste jaren werden fok- en controlevereniging en T.B.C.-bestrijding gesteund.

Bunschoten:

In 1900 werd een fabriekje opgericht, genaamd „De kleine Pol” dat in 1918 door een coöperatie werd overgenomen. Als eerste directeur werd benoemd de heer S. C. Visser. In 1928 brandde de fabriek geheel uit. Een nieuwe fabriek werd gebouwd en onder leiding van de heer T. Hoogkamp speciaal ingericht voor de fabricatie van Hatmaker melkpoeder. Tijdelijk is hier zeer veel caseïne bereid voor de kunstzijde-industrie (voor de Mij „Himca” van 1937 tot 1940).

Barneveld:

De stoomzuivelfabriek „De Harselaar” werd in 1919 opgericht door de heren J. H. van Swieten en Gelens. De eerste directeur was de heer Rollema, opgevolgd door de heer Sliekker, totdat in 1926 de heer van Swieten zelf de leiding heeft genomen. Onder diens leiding is van de overmelk ook een paar jaar kaas gemaakt. Verder werd consumptiemelk enz. afgeleverd aan Barneveld en Voorthuizen. De resultaten waren niet bevredigend, zodat de fabriek in 1930 werd stopgezet. De fabriek werd aangekocht door de heer W. Heuveling te Bunschoten, die haar in November 1931 weer overdeed aan de heer K. Snijder te Barneveld. Een groot gedeelte der melk werd toen verkaasd. In 1937 werd een melkpoedermachine geplaatst en is één jaar de overmelk verpoederd. In September 1940 werd de fabriek aan de heer B. Baars te Bodegraven verkocht, die de fabriek geheel verbouwde tot kaasfabriek. Tevens werd een flink kaaspakhuis bijgebouwd. Tot 1946 was kaasbereiding de hoofdzaak en de kwaliteit der kaas was steeds bevredigend. In Februari 1946 ging de fabriek aan de V.V.M. te Nunspeet over. Het eerste jaar werd met de kaasbereiding doorgegaan, doch door de te hoge heffingen, welke gebaseerd zijn op Friesland (welke niet als gemiddelde kunnen worden aangenomen) is de kaasmakerij stopgezet en de melk hoofdzakelijk naar Nunspeet vervoerd voor de bereiding van andere producten.

Barneveld/Terschuur:

Omstreeks 1897 richtte de heer Baron van Nagell, burgemeester van Barneveld, een fabriekje op. [105] In September 1901 werd de coöp. stoomzuivelfabriek „De Eendracht”, **Terschuur**, opgericht, die tevens de fabriek van Baron van Nagell overnam, en een nieuwe fabriek bouwde in Terschuur. De eerste directeur van beide fabrieken was tot 1915 de heer R. Nolde, daarna kwam elk der fabrieken onder eigen leiding en wel Barneveld onder leiding van de heer J. Mastenbroek en Terschuur onder de heer J. Broekhuizen. Vanaf 1937 werd de gehele leiding weer toevertrouwd aan één directeur, n.l. de tegenwoordige heer J. Broekhuizen. De gewone producten: boter, consumptiemelk enz. werden gefabriceerd. De melkaanvoer nam, zoals aan de meeste fabrieken, gestadig toe. Ook het vetgehalte der melk ging langzaam naar boven. De laatste jaren werden T.B.C.-bestrijding, stier-

houderijen, fok- en controleverenigingen enz. gesteund.

Ede/Wageningen:

In 1895 richtte de heer Knuttel een fabriekje op. De melkprijs was in die jaren zeer laag, ca. 3 cent per liter in de zomermaanden, daar in die tijd de boter in Engeland slechts 75 cent per kg opbracht, wat de boeren ontevreden maakte. Zodoende werd in 1898 te **Wageningen** de N.V. Stoomzuivelfabriek „De Hoop” opgericht. Bij de oprichting werd de vorm van N.V. gekozen met kleine aandelen, zodat ook de boeren in het bezit hiervan konden komen. De aandelen werden in 1903 door „Concordia”, Ede-Wageningen, overgenomen. In 1901 deed de heer Knuttel, door ziekte genoodzaakt, zijn fabriek over aan de coöp. vereniging stoomzuivelfabriek „Concordia” met als eerste directeur de heer Balk.

In Maart 1903 kwam de coöp. vereniging „Concordia” Ede-Wageningen tot stand met als eerste directeur de heer J. Westerman. De melkaanvoer nam te Ede en Wageningen gestadig toe, zodat in 1909 en 1913 de fabriek te Ede werd verbouwd en Wageningen in 1912 en 1914. Onder leiding van de heer Ing. A. Schroder, opvolger van de heer Westerman, is veel gedaan aan verbetering van de melkwinning, door het houden van melkcursussen, melkcontrôle en T.B.C.-bestrijding. Hoofdzaak bij beide fabrieken was boterbereiding en melkinrichting.

Ede:

Omstreeks 1900 werd hier een kleine melkinrichting opgericht, de N.V. Edensche Melkinrichting, met als eerste directeur de heer Posthuma. Deze inrichting werd echter in 1910 opgeheven en de melkvoorziening werd daarna voor een groot gedeelte verzorgd door de fabriek „Concordia” te Wageningen (opgericht in 1903).

In 1927 richtte de heer J. de Kruif de Edensche Melkinrichting op, gevestigd aan de Bunschoterweg. Deze inrichting bestaat nog.

Bennekom:

In 1898 waren reeds pogingen aangewend hier een coöp. fabriek op te richten, die echter niet tot stand kwam. De oprichting van de coöp. stoomzuivelfabriek „De Hoop” geschiedde eerst in 1933 en wel door ca 200 boeren, die eerst aangesloten waren bij de coöp. „Concordia” te Ede, doch vóór 1 Januari 1932 om bepaalde redenen hun lidmaatschap hadden opgezegd. In Augustus 1933 is de fabriek begonnen de melk te verwerken. Voordien geschiedde dit door de coöp. fabriek „De Volharding” te Nijkerk. Als eerste directeur trad op de tegenwoordige heer T. v.d. Brink. Speciaalproducten, condens of melkpoeder worden niet gefabriceerd.

Hoenderloo:

In 1936 werd de N.V. Zuivelfabriek „Deelerwoud” opgericht. Hier werd het eerste jaar alleen de melk van het landgoed verwerkt. Het volgende jaar werd [106] bovendien nog de melk ontvangen van drie leveranciers uit Beekbergen. Dit bleef zo tot 1937, toen de heer Stade directeur werd. De melkontvangst steeg aanmerkelijk. In 1947 werd de fabriek opgeheven. De leveranciers werden overgenomen door de coöp. „Mariëndaal” te Apeldoorn, de V.V.M. te Barneveld en de „Galak” te Amerongen.

Vanaf den beginne werd alleen boter gefabriceerd, consumptiemelk enz., benevens consumptie-ijs. De heer Stada zal de ijsbereiding voortzetten.

Loenen:

Alhier werd in 1903 een coöp. zuivelfabriek opgericht, genaamd „De Gelderland” met als eerste directeur de heer Twijnstra. Na 1945 de heer D. Koopmans. De melkontvangst is na de oprichting

verviervoudigd. Alleen gewone melkproducten werden gefabriceerd. Fok- en contróleverenigingen, T.B.C.-bestrijding enz. worden gesteund.

Apeldoorn:

Hier zijn meerdere melkinrichtingen opgericht, o.a.: „*De eerste coöp. Melkslijters*”, opgericht in 1916 en in 1924 voortgezet als melkinrichting „*De Sierkan*” tot 1934.

Daarna nam de heer Bargerman de Sierkan over en zette deze voort onder de naam melkinrichting „*De Veluwe*”.

De heer J. Groot Sr begon in 1898 een melkslijtersbedrijf „*De Goede Verwachting*”, zette dit voort tot 1933. De heer J. Groot Jr nam in 1933 de zaak over en richtte deze in 1938 in als melkinrichting. In 1940 deed hij de zaak over aan de *Apeldoornsche Melkcentrale* A.M.C. Deze werkte door tot 1946, waarna zij de zaak overdeed aan „*Mariëndaal*”.

In 1933 richtte de heer G. Groot een melkslijtersbedrijf op, dat ook in 1938 werd ingericht als melkinrichting. Dit bedrijf ging in 1941 over aan „*Mariëndaal*”.

Verder richtte de heer L. van Rijswijk in 1924 de melkinrichting „*De Bonte Koe*” op, die in 1943 werd opgeheven.

De heer H. Verbeek begon in 1927 de melkinrichting „*Zuivelsticht*” en zette deze in 1942 om in een melkslijtersbedrijf. De Ruiter's Melkinrichting werd opgericht in 1916 en opgeheven in 1940, waarna ook dit bedrijf werd omgezet in een melkslijtersvereniging.

Mariëndaal:

Deze coöp. fabriek werd opgericht in 1905: De naam is ontleend aan de naam van een grote villa, welke voorheen stond op de plaats van deze fabriek, aan de Oosterdwarslaan. De eerste directeur was de heer B. v.d. Burg Wzn. Bij de oprichting werd slechts melk verwerkt van 28 leveranciers met 127 koeien. De grootste uitbreiding ging tot 1930, tijdens het beheer van de heer B. v.d. Burg. Vanaf het begin werd de melk betaald naar vetgehalte, later ook naar kwaliteit. Controle- en fokverenigingen, T.B.C.-bestrijding en melkcursussen werden gesteund. Bovendien werd een stalwedstrijd onder de leveranciers gehouden, wat de hygiënische melkwinning zeer ten goede is gekomen. In 1921/22 werd een nieuwe fabriek gebouwd aan de Deventerstraat. De melk werd betrokken uit Apeldoorn, Teuge, Twello, Terwolde en Beekbergen. Gewone melkproducten werden gemaakt, zoals boter, consumptiemelk enz. Na 1930 werd een paar jaar ook melkpoeder gefabriceerd en enkele jaren kaas. De kaasbereiding is geheel gestaakt; de tegenwoordige directeur is de heer Kooier.

Wilp:

[107] In 1897 werd alhier de coöp. stoomzuivelfabriek „*Wilp*” opgericht. Als eerste directeur trad op de heer J. Roorda, thans de heer P. v.d. Veer vanaf 1911. De melkontvangst is na de oprichting ongeveer verdriedubbeld. Gewone melkproducten werden gefabriceerd. Ook hier werden fok- en controleverenigingen, T.B.C.-bestrijding enz. gesteund.

Terwolde:

De heren Lugard richtten in 1890 een stoomzuivelfabriekje op, genaamd „*Emsternate*”, dat reeds in 1915 werd opgeheven. In 1912/13 werd de coöp. stoomzuivelfabriek „*De Boerenstand*” opgericht. Eerste directeur was de heer T. de Boer tot 1927, daarna de heer P. Holstein. De gewone melkproducten werden gefabriceerd, benevens karnemelkpoeder „*Holkapo*”. De melkontvangst nam na de oprichting belangrijk toe (minstens verdubbeld). Vanaf 1925 werd ook Hatmaker melkpoeder gemaakt. Ook hier werden de diverse verenigingen gesteund.

Vaassen:

De heer Jac. Brouwer van de Jonas begon in 1900 in Vaassen een handkrachtfabriekje, dat in 1920 werd opgeheven.

Beekbergen:

De heer Klein Essink begon in 1928 een stoomzuivelfabriekje. In 1946 werd dit opgeheven en de melk overgenomen door de coöp. Loenen.

Epe:

Hier werd in 1890/91 de coöp. „Onze Fabriek” opgericht. Men begon met handkracht en in 1908 werd het fabriekje voor stoomkracht ingericht. In 1942 werd de fabriek overgenomen door de coöp. stoomzuivelfabriek „Gelria”.²

De heer J. Westerink begon in 1895 een fabriekje, gedeeltelijk gedreven, door waterkracht.

De heer Weigmans begon in 1899 een handkrachtfabriekje, dat reeds in 1902 werd stopgezet.

Het fabriekje van de heer Westerink werd in 1900 overgenomen door de coöp. stoomzuivelfabriek „Gelria” (opgericht, in 1900). De eerste directeur van „Gelria” was de heer J. v.d. Wal van 1900 tot 1934; de tegenwoordige directeur is de heer E. J. Abbink. Alleen gewone melkproducten worden gefabriceerd. Fok- en contróleverenigingen worden gesteund. Door overname van „Onze Fabriek” werd de melkontvangst in verhouding tot het begin vertienvoudigd.

Oene:

De coöp. stoomzuivelfabriek „De Hoop” werd opgericht in 1895. Men begon als handkrachtfabriekje op een boerderij. Vervolgens werd een nieuw handkrachtfabriekje gebouwd, dat in 1898 werd ingericht voor stoomkracht. In 1923 werd de fabriek verbouwd en vergroot.

De eerste directeur was de heer Wieldraaijer, de tegenwoordige de heer H. Mulder, vanaf 1915. Sinds 1934 is aan de fabriek een melkinrichting verbonden en legt men zich hierop speciaal toe. Een filiaal en depôts zijn in Apeldoorn gevestigd. De melkontvangst werd verviervoudigd. Fok-contróleverenigingen enz. worden gesteund.

Heerde:

De heer W. van Altena begon een stoomzuivelfabriekje in 1893, dat werd stop gezet in 1904.

[108] De heer J. G. van Riemsdijk begon in 1897 een handkrachtfabriekje en zette dit twee jaar later om in stoomkracht. In 1908 werd de fabriek stopgezet. De N.V. Veessen werd opgericht in 1898 en in 1903 omgezet in een coöperatie met als directeur de heer Kastelein. In 1940 gingen de leveranciers over naar de coöp. stoomzuivelfabriek „Heerde”, welke in 1901 was opgericht. De eerste directeur hiervan was tot 1939 de heer T. F. Koopmans. De melkontvangst is verviervoudigd. Alleen gewone melkproducten werden gefabriceerd. Contróle en fokverenigingen worden gesteund.

Résumé:

Zoals uit het vorenstaande is gebleken, ging de ontwikkeling der zuivelbereiding snel vooruit. Potstallen waren inmiddels door het meerdere gebruik van kunstmest verdwenen.

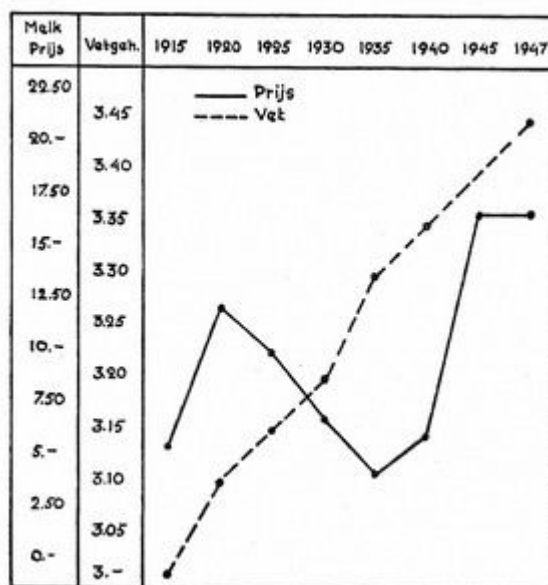
Van de zijde der fabrieken, speciaal op de Noord-Veluwe, werd in samenwerking met het Zuivelconsulentschap (Commissie voor Verbetering van Melkwinning en Stalverbetering in Gelderland) gewezen op hygiënische melkwinning. Met steun der fabrieken werden melkcursussen en voormelkerscursussen opgericht, controle- en fokverenigingen, stierhouderijen en T.B.C.-bestrijding werden

---

² Op mijn lijst 1899-1981

gesteund, zodat in de loop der laatste jaren ook het gemiddelde vetgehalte der gewonnen melk regelmatig hoger werd (zie onderstaande grafiek).

Ook de gemiddelde melkgiften per koe werden door selectie - tot de tweede wereldoorlog - hoger, van 2500-3000 liter per jaar. Het veebeslag werd, wat exterieur aangaat, beter. De melkaanvoer bij de fabrieken nam over de gehele Veluwe toe, omdat de veehouders begrepen, dat fabriekmatige verwerking het voordeligst was en aan het mesten der kalveren meer risico was verbonden. Daar meer kunstmest beschikbaar was, werden meer woeste gronden ontgonnen. De melkprijzen waren voor de boeren bevredigender (zie naaststaande grafiek). De melkaanvoer is over de gehele linie ongeveer verdrievoudigd. Ook de inrichting der fabrieken werd over het algemeen regelmatig verbeterd. Meerdere fabrieken zijn thans ingericht voor het maken van Hatmaker melkpoeder, zoals de Coöp. „Kamperveen” te Wezep, de V.V.M. te Nunspeet, Harderwijk en Nijkerk (2), Bunschoten en Terwolde.

Gecondenseerde melk in vaten wordt gefabriceerd door de coöp. „Kamperveen”, Wezep en „De Volharding” in Nijkerk. Gecondenseerde melk met suiker, speciaal Tropenmelk in blik en evaporated melk door de V.V.M. te Nunspeet. Tevens is deze laatste fabriek ingericht voor de bereiding van speciaalproducten.

Als kaasfabriek is ingericht „De Harselaar” te Barneveld (van de V.V.M. te Nunspeet - zie tabel pag. 102).

Uit één en ander blijkt, dat op de Veluwe in het algemeen en in ieder opzicht vooruitgang is te bespeuren, zowel wat kwaliteit als samenstelling der melk betreft, wat zeker de melkleveranciers op de Veluwe ten goede is gekomen.

Thans is het wachten op de verplichte uitbetaling naar kwaliteit, en verplichte T.B.C.-bestrijding.

Dank zij de leiders der fabrieken, veeteelt-, landbouw- en zuivelconsulenten in Gelderland is op de Veluwe een groot werk verricht.

J. E. Schaap.